

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»
دانشکده علوم اجتماعی
پایان نامه جهت اخذ درجه دکتری
رشته سیاست گذاری فرهنگی

عنوان

سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده در ایران با رویکرد آینده پژوهی

استاد راهنما:

دکتر سیدمحمد حسین هاشمیان

استادان مشاور:

دکتر غلامرضا بهروزی لک

دکتر نعمت الله کرم الهی

نگارش:

رحیم کارگر

1394

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ: ۱۳۹۶/۰۲/۰۹
شماره: ۴۶/۱۰۹۶
پست:

بسم الله تعالی

دانشگاه باقر العلوم
(عصر دوم - هنر اسلامی)

صور تجلسه دفاعیه رساله دکتری

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاعیه رساله دکتری آقای رحیم کارگر دانشجوی رشته سیاستگذاری فرهنگی به شماره دانشجویی ۸۹۲۷۵۱۰۷ با عنوان "سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده در ایران با رویکرد آینده پژوهی" در تاریخ ۱۳۹۴/۱۰/۳۰ با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه باقر العلوم علیه السلام برگزار گردید و براساس کیفیت رساله، میزان نوآوری، چگونگی دفاع و نحوه نگارش رساله، رأی نهایی به شرح ذیل اعلام می گردد.
○ قبول با درجه: « عالی » نمره با عدد: « ۱۹ » نمره با حروف « نوزدهم »
○ غیر قابل قبول

امضاء	دانشگاه / مؤسسه	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	هیأت داوران
	دانشگاه باقر العلوم (ع)	دانشیار	سیده محمدحسین هاشمیان	استاد راهنما
	دانشگاه باقر العلوم (ع)	دانشیار	نعمت... کرم الهی	استاد مشاور (۱)
	دانشگاه باقر العلوم (ع)	دانشیار	غلامرضا بهروزی لک	استاد مشاور (۲)
	دانشگاه باقر العلوم (ع)	استادیار	نصرا... آقاجانی	استاد داور
	دانشگاه باقر العلوم (ع)	استادیار	کریم خانمحمدی	استاد داور
	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه	استادیار	محمد رضا سالاری فر	استاد داور

سید محمود موسوی
معاون آموزشی و فرهنگی

محمد مهدی راستگو
مدیر آموزش و تحصیلات تکمیلی

الف) قبول با درجه: عالی (۲۰-۱۹) بسیار خوب (۱۸-۱۷/۹۹) خوب (۱۶-۱۷/۹۹)
ب) غیر قابل قبول

تقدیم به :

همسر گرامی ام که در مدت انجام این پژوهش، با صبر و بردباری و تشویق، یار و یاورم بوده است.

و در احترام فاطمه که هرگز امکان برای انجام مناسب تحقیق را برایم فراهم کرده است.

تشکر و تقدیر از اساتید بسیار گرامی و دلسوزم :

دکتر سید محمد حسین هاشمیان که بارها بهمانی های عالمانه و دقیق در احکاماتشان، کمک نمودند کار با آفتاب و روشمند انجام شود.

دکتر غلامرضا بهر دوزی لک که در همه مراحل - بخصوص بهره مندی از روش های آینده پژوهی- یاری ام نمودند.

دکتر نعمت الله کرم الهی که با تذکرات عالمانه و موثقتان خود کاستی ها و نواقص را نشان دادند.

همچنین از دیگر اساتید و دوستانم خوجم که با مساعدت های فکری و علمی، یاریگریم بودند.

چکیده:

موضوع تحقیق حاضر بررسی آینده خانواده و ارائه سیاست‌های فرهنگی تحکیم آن در جمهوری اسلامی ایران با رویکردی آینده پژوهانه است.

روش تحقیق در این پژوهش ترکیبی از روش‌های آینده پژوهی و سیاست گذاری است و در دو سطح اکتشافی و هنجاری انجام گرفته است. برای شناسایی مسائل اساسی خانواده در آینده و ارائه سیاست‌های فرهنگی مطلوب تحکیم خانواده در ایران، ابتدا از الگوی منتخب چشم انداز استفاده شده است؛ یعنی، تعیین ارزش‌های اساسی خانواده، پویش منابع (شامل قرآن و روایات و اسناد بالادستی)، پیمایش محیطی (شامل روند ها و پیشران‌های خانواده) و تصویر آینده مطلوب خانواده (شامل اهداف متهورانه و توصیف شفاف). سپس با بهره مندی از روش تاپسیس، مسائل اساسی آینده خانواده، شناسایی و اولویت گذاری شده و برای این مسائل، سیاست‌های فرهنگی تحکیم خانواده توصیه شده است.

تحکیم خانواده در آینده به دلایل و عوامل مختلف، دچار چالش شده که در این تحقیق، روندهای تغییر خانواده و پیشران‌های موثر بر آن، مورد بررسی قرار گرفته و پیامدهای آنها بر خانواده به دست آمده است. در واقع خانواده در ابعاد مختلف (ارزشها، اطلاعات، کارکردها، ساختار و ارتباطات) دچار مشکلاتی شده و فاصله جدی با منابع ارزشی خانواده و آینده مطلوب آن یافته است. این مسئله در آینده حاد تر شده و استحکام آن در این ابعاد، با چالش‌های جدی رو به رو خواهد بود. بر این اساس مسائل اساسی خانواده (شخص مسئله) در آینده شناسایی و اولویت گذاری شده که عمدتاً مربوط به مسائل ارزشی و کارکردی و دانشی خانواده هستند. این اولویت‌ها (بیست مسئله) تمرکز سیاست‌گذاران را بر مسائل اساسی آینده خانواده متمرکز می‌کند و امکان ارائه سیاست‌هایی روشن برای حل آنها در اختیار قرار می‌دهد.

در این تحقیق سیاست‌های فرهنگی توصیه شده، هم ناظر به کلیت مسائل تحکیم و تزلزل خانواده است و هم ناظر به حل تک تک مسائل بیست گانه است؛ از جمله سیاست‌های فرهنگی حل ارزش زدایی از خانواده، قبح زدایی از طلاق، حاکمیت فرهنگ مادی، کم‌رنگ شدن ارزشهای خانوادگی، فاصله گرفتن از خانواده آرمانی و...

کلید واژه: خانواده - تحکیم خانواده - چشم انداز - روندها و پیشران‌های خانواده -

سیاست فرهنگی تحکیم خانواده

Contents

8	فصل اول: کلیات تحقیق.....
9	مقدمه.....
10	1-1. بیان مسأله:.....
17	1-2. اهمیت و فایده آن : (ذکر فواید علمی یا کاربردی).....
18	1-3. سابقه تحقیق :.....
29	1-4. اهداف تحقیق :.....
30	1-5. سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق :.....
30	1-6. چارچوب نظری تحقیق :.....
33	1-7. فرضیه های تحقیق :.....
33	1-8. روش انجام تحقیق :.....
33	1-9. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات :.....
	فصل دوم: مفهوم شناسی.....
	مقدمه:.....
	2-1. مفهوم شناسی خانواده.....
	2-2. مفهوم شناسی تحکیم خانواده.....
	2-3. ارزش های خانواده.....
	2-4. مفهوم شناسی فرهنگ.....
	2-5. سیاست گذاری فرهنگی.....
	2-6. آینده پژوهی.....
	2-7. چشم انداز.....
	2-8. هدف های جسورانه (بی هگ ها).....
	2-9. تحلیل روند و برون یابی روند.....

10-2. تحلیل پیشران.....**Error! Bookmark not defined.**

فصل سوم: روش تحقیق.....**Error! Bookmark not defined.**

.....مقدمه **Error! Bookmark not defined.**

1-3. روش چشم انداز.....**Error! Bookmark not defined.**

1-1-3. پویش منابع (اسناد) تحکیم خانواده (مرحله نخست) **Error! Bookmark**

not defined.

2-1-3. پیمایش محیطی (مرحله دوم)..... **Error! Bookmark not defined.**

3-1-3. تصویر آینده مطلوب (مرحله سوم)..... **Error! Bookmark not defined.**

4-1-3. جهت گیری های راهبردی و سیاستها (مرحله چهارم) **Error! Bookmark**

not defined.

2-3. فرآیند سیاست گذاری عمومی (جهت گیری ها) **Error! Bookmark not**

defined.

1-2-3. مرحله تدوین (شکل گیری سیاست)..... **Error! Bookmark not defined.**

2-2-3. مشروعیت بخشی (قانونی کردن سیاست ها) **Error! Bookmark not**

defined.

3-2-3. مرحله اجرای سیاست..... **Error! Bookmark not defined.**

4-2-3. مرحله ارزیابی خط مشی..... **Error! Bookmark not defined.**

3-3. شکل گیری (تدوین) سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده (مرحله منتخب)

.....**Error! Bookmark not defined.**

1-3-3. تعیین (و شناسایی) مسائل..... **Error! Bookmark not defined.**

2-3-3. تعیین دستور کار تحکیم (تداوم) خانواده..... **Error! Bookmark not defined.**

3-3-3. صورت بندی سیاست های تحکیم خانواده (تدوین پیشنهادها) **Error!**

Bookmark not defined.

.....نتیجه گیری..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل چهارم: پویش منابع تحکیم خانواده (اسناد بالادستی).....**Error! Bookmark not defined.**

.....مقدمه **Error! Bookmark not defined.**

1-4. پویش منابع تحکیم خانواده در قرآن و حدیث **Error! Bookmark not**

defined.

1-1-4. قرآن کریم:..... **Error! Bookmark not defined.**

- 4-1-2 . پویش منابع روایی تحکیم خانواده..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2 . پویش منابع در آرای امام و رهبری..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-1 . امام خمینی (ره)..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-2 . حضرت آیت الله خامنه ای (مد ظله)..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3 . قوانین و سیاست ها ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-1 . قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-2 . سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق 1404 **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-3 . برنامه جامع توسعه امور زنان و خانواده (بر اساس ماده 230 برنامه پنجم توسعه)..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-4 . سیاستهای تشکیل، تحکیم و تعالی خانواده (شورای عالی انقلاب فرهنگی)..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-5 . نقشه مهندسی فرهنگی کشور..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-6 . تحکیم خانواده در قانون حمایت از خانواده **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-7 . سیاستهای کلی خانواده (ابلاغی مقام معظم رهبری) **Error! Bookmark not defined.**
- نتیجه گیری:..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4 . اهداف بنیادین خانواده..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-1 . رسیدن به آرامش فراگیر..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-2 . تحقق اصلاح و سازندگی اخلاقی اعضای خانواده **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-3 . تحقق اصلاح و سازندگی اجتماعی اعضای جامعه **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-4 . گسترش و تعمیق آرمان توحیدی در جامعه **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-5 . حفظ و تکمیل ایمان زوجین..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-6 . برآورده شدن نیازهای اساسی زندگی. **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-7 . تحقق جامعه سالم..... **Error! Bookmark not defined.**

- 4-4-8. صیانت و تداوم نسل انسان. **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-9. شکل دهی به هویت اجتماعی. **Error! Bookmark not defined.**
- 4-4-10. رشد و تکامل انسانی. **Error! Bookmark not defined.**
- نتیجه گیری. **Error! Bookmark not defined.**
- فصل پنجم: پیمایش محیطی خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- مقدمه. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-1. روندهای خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-1-1. روند تغییرات ارزشی. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-1-2. روندهای تغییر در اطلاعات خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-1-3. روندهای تغییر در کارکردهای خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-1-4. روندهای تغییر در ساختار خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-1-5. روندهای تغییر در ارتباطات (روابط) خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- defined.**
- پیامدهای روند تغییرات بر خانواده: **Error! Bookmark not defined.**
- 5-2. کلان روندها و رویدادهای خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-2-1. پیشرفت فناوری. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-2-2. رشد اقتصادی. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-3-2. بهبود سلامت بشر. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-2-4. افزایش تحرک. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-5-2. زوال محیط زیست. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-2-6. افزایش فرهنگ زدایی (افول فرهنگ سنتی). **Error! Bookmark not defined.**
- defined.**
- 5-2-7. سالخوردگی. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-2-8. مفهوم اضطراب. **Error! Bookmark not defined.**
- تجزیه و تحلیل داده ها. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-3. نیروهای پیشران خانواده. **Error! Bookmark not defined.**
- 5-3-1. پیشران های اجتماعی: **Error! Bookmark not defined.**

- 2-3-5. پیشرانهای فرهنگی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-3-5. پیشران های فناورانه..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-3-5. پیشرانهای اقتصادی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 5-3-5. پیشرانهای حاکمیتی (سیاسی - حقوقی). **Error! Bookmark not defined.**
- تجزیه و تحلیل داده ها..... **Error! Bookmark not defined.**
- فصل ششم: آینده مطلوب خانواده..... **Error! Bookmark not defined.**
- مقدمه..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-6. اهداف متهورانه (بی هگ ها) در تحکیم خانواده **Error! Bookmark not defined.**
- defined.
- 1-6. تحقق نگاه درست و اصولی به زندگی خانوادگی **Error! Bookmark not defined.**
- defined.
- 2-6-1. جامعه ای با حداقل طلاق و تقلیل پیامدهای آن **Error! Bookmark not defined.**
- defined.
- 3-6-1. رسیدن به بالندگی و تعالی جامعه در پرتو استحکام خانواده **Error!**
- Bookmark not defined.**
- 4-6-1. تقویت تعلق خاطر و زمینه های وابستگی اعضای خانواده نسبت به هم **Error!**
- Bookmark not defined.**
- 5-6-1. حفظ خانواده هسته ای با تقویت روابط سالم خویشاوندی **Error!**
- Bookmark not defined.**
- 6-6-1. کاهش و مهار آسیب های فضای مجازی در خانواده **Error! Bookmark not defined.**
- defined.
- 7-6-1. کاهش بیماری های روحی و روانی جامعه در پرتو خانواده مستحکم **Error!**
- Bookmark not defined.**
- 8-6-1. افزایش سطح توانایی ها و مهارت های تربیتی و آموزشی خانواده **Error!**
- Bookmark not defined.**
- 9-6-1. زمینه سازی تمدن نوین اسلامی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 10-6-1. حراست فراگیر از خانواده اسلامی در برابر رسوخ فرهنگ **Error!**
- Bookmark not defined.**
- 2-6. وضعیت مطلوب تحکیم خانواده..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-6-2. چشم انداز تحکیم خانواده در ایران..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-6-2. ویژگی های خانواده مطلوب اسلامی - ایرانی **Error! Bookmark not defined.**

defined.**Error! Bookmark not defined.** ..... 6-2-2-1 ارزشها در خانواده مطلوب**Error! Bookmark not** ..... 6-2-2-2 اطلاعات و آگاهی های خانواده مطلوب**defined.****Error! Bookmark not defined.** ..... 6-2-2-3 کارکردهای خانواده مطلوب**Error! Bookmark not** ..... 6-2-2-4 تقویت نقش ها و ساختار مطلوب خانواده**defined.****Error! Bookmark not defined.** ..... 6-2-2-5 وضعیت مطلوب ارتباطات در خانواده**Error! Bookmark not defined.** ..... نتیجه گیری:فصل هفتم: سیاستهای فرهنگی تحکیم خانواده.....
Error! Bookmark not defined.**Error! Bookmark not defined.**..... مقدمه**Error! Bookmark not defined.**..... 7-1 شناخت مسائل تحکیم خانواده**Error! Bookmark not** ..... 7-1-1 پیامدهای روند تغییرات ارزشی در خانواده:**defined.****Error! Bookmark** ..... 7-1-2 پیامدهای روند تغییرات در بینش و اطلاعات خانواده:**not defined.****Error! Bookmark not** ..... 7-1-3 پیامدهای روند تغییرات در کارکردهای خانواده:**defined.****Error! Bookmark not defined.**..... 7-1-4 پیامدهای روند تغییرات ساختار خانواده:**Error! Bookmark not** ..... 7-1-5 پیامدهای روند تغییرات در ارتباطات خانواده:**defined.****Error! Bookmark not defined.**..... 7-2 تعیین دستور کار تحکیم خانواده**Error! Bookmark** ..... 7-3 سیاستهای فرهنگی تحکیم خانواده (تدوین پیشنهادها)**not defined.**

3-7-1 سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده (ناظر به کلیات مسائل اصلی خانواده)

Error! Bookmark not defined. .....**Error! Bookmark** ..... 7-3-2 سیاست های فرهنگی ناظر به حل مسائل اولویت دار**not defined.****Error! Bookmark not** ..... 7-3-2-1 گسترش فرهنگ مادی گرایی در خانواده**defined.****Error!** ..... 7-3-2-2 انحطاط و کم رنگ شدن تدریجی ارزشهای خانوادگی

Bookmark not defined.

7-3-2-3. فراگیری جایگزینی سبک زندگی غربی به جای سبک زندگی اسلامی

Error! Bookmark not defined. .....

Error! 7-3-2-4. تضعیف جایگاه و ساختار خانواده در اثر مدرنیزاسیون

Bookmark not defined.

7-3-2-5. افزایش عدم رعایت و پایبندی به موازین و ارزشهای اخلاقی در خانواده

Error! Bookmark not defined. .....

Error! Bookmark not defined. 7-3-2-6. گسترش گفتمان ناکارآمدی خانواده.

Error! Bookmark not defined. 7-3-2-7. افزایش میل و گرایش عمومی به طلاق.

Error! 7-3-2-8. اختلال در انتقال ارزش ها و الگوسازی ارزشی در خانواده

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not 7-3-2-9. فاصله گرفتن از خانواده آرمانی و متعادل

defined.

Error! 7-3-2-10. تعمیق عدم شناخت اصول و قواعد اصلی زندگی مشترک

Bookmark not defined.

Error! Bookmark 7-3-2-11. از بین رفتن میل و رغبت به تشکیل یا حفظ زندگی

not defined.

7-3-2-12. از بین رفتن تعادل در خانواده با سست شدن باورهای مذهبی و اعتقادی

Error! Bookmark not defined. .....

Error! Bookmark not 7-3-2-13. تنزل جایگاه خانواده در تربیت دینی اعضا

defined.

Error! Bookmark not defined. 7-3-2-14. کاهش باروری و نرخ رشد جمعیت.

Error! Bookmark not 7-3-2-15. قبح زدایی از طلاق (و عادی شدن آن)

defined.

Error! Bookmark 7-3-2-16. تنزل مرجعیت خانواده در آموزش و هدایت اعضا

not defined.

Error! Bookmark not 7-3-2-17. اهمیت یافتن کار و اشتغال نسبت به خانواده

defined.

7-3-2-18. تضعیف جایگاه خانواده به جهت تداوم رکود و مشکلات اقتصادی

Error! Bookmark not defined. .....

Error! Bookmark not 7-3-2-19. پایین آمدن سطح مهارت های اساسی زندگی

defined.

7-3-2-20. افزایش تعارضات و چالشهای خانواده با گسترش اینترنت و فناوری های

Error! Bookmark not defined. ..... نوین ارتباطی

Error! Bookmark not defined..... نتیجه گیری:

Error! Bookmark not defined..... فهرست منابع

Error! Bookmark not defined...... الف) کتابها

Error! Bookmark not defined...... ب. مقالات

Error! Bookmark not defined...... ج . روزنامه ها و سایت ها

فصل اول: کلیات تحقیق

مقدمه

آیا خانواده در ایران در بحران است و با مشکلات عدیده ای رو به رو است؟ آیا ثبات و پایداری خانواده در خطر بوده و در ابعاد مختلف، با عدم تعادل جدی مواجه است؟ چالشهای اساسی خانواده ایرانی چیست و چه عرصه هایی را شامل می شود؟ آینده خانواده در ایران چگونه خواهد بود؟ کدام دانش عهده دار بررسی وضعیت آینده خانواده است؟ آیا راهی برای برون رفت از وضعیت نامطلوب خانواده وجود دارد و...؟

امروزه پرسش هایی از این دست بر فضای علمی و سیاست گذاری کشور سایه انداخته و تا حدودی اذهان را به خود مشغول کرده است؛ اما به طور جدی دغدغه دانش آینده پژوهی قرار نگرفته است. وقت آن رسیده که آینده پژوهان ایرانی این مساله را کانون محوری مطالعات خود قرار دهند و افق خانواده را در ایران به تصویر در آورند و کمک شایانی به سیاستگذاران کشور در جهت ترسیم چشم انداز ایرانی - اسلامی خانواده برای بیست سال آینده باشند. مطالعات مربوط به خانواده حوزه های مختلفی را در بر می گیرد. از جمله این حوزه ها می توان ازدواج، تشکیل خانواده، تعامل های زناشویی، روابط والدین و فرزندان (کودکان)، اختلافات خانوادگی، طلاق و جدایی و... را می توان نام برد. هر یک از این حوزه ها ابعاد وسیعی را شامل می شود و لازم است سیاست ها و خط مشی های مناسبی برای آنها تدوین و اجرا گردد. امروزه یکی از مسایل مهم کشورها، تدوین سیاست های کلان در حوزه های مختلف، جهت دستیابی به اهداف و آرمان ها است؛ به همین خاطر سیاست گذاری از اهمیت به سزایی در بهبود و پیشرفت امور برخوردار است. سیاست گذاری، اصولی است که تصمیمات را جهت می دهد و موجب ارتباط و تداوم اقدامات مراجع تصمیم گیرنده می شود و روش ها و راه هایی برای دستیابی به اهداف معین در زمینه های مشخص را بیان می کند. رسالت پژوهشگر «علوم سیاستی» بررسی و تحلیل عینی و خرد مسایل عمومی جامعه و ارائه «توصیه های کاربردی به سیاست مداران» بر پایه آن تحلیل و در نتیجه یاری رساندن به آنان، در جهت گزینش مناسب ترین راهکارها در آینده است. این امر، در سیاست گذاری فرهنگی، جایگاهی بس مهم، راهبردی و اثر گذار دارد که عمدتاً ناظر به وضعیت مطلوب بوده و چهارچوب ها و اصول حرکت به هدف مطلوب را معین

می کند و از آنجایی که در جمهوری اسلامی ایران، هم فرهنگ و هم خانواده جایگاه مهم و برجسته ای دارد و هم رسیدن به اهداف متعالی و انسانی و وضعیت مطلوب در همه زمینه ها مورد توجه است؛ باید تلاش شود سیاست های روشن، آینده نگر، واقعی، پایدار و فراگیر در این زمینه وضع و اجرا گردد. استفاده از روش های آینده پژوهی در اینجا می تواند موثر و راهگشا باشد. «آینده پژوهی»، دانش مطالعه آینده (رویدادها، حوادث، روندها، نوآمدها و...) و به منزله علم و هنر کشف آینده و مهارت شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا است. در واقع آینده پژوهی در مفهوم نوین خود، دانش - فناوری نوپدید است که با هدف پیش بینی و خلق مطلوب ترین آینده های ممکن، از مجموعه وسیعی از ابزارها و روش های علمی و حتی هنری بهره می برد. در این راستا موضوعات و مسائل مختلف خانواده در ایران می توان مورد مطالعه جدی آینده پژوهی قرار گیرد؛ از قبیل: تأثیر نهادهای مختلف بر آینده تحولات خانواده در ایران (تأثیر نهاد آموزش بر خانواده؛ تأثیر نهاد اقتصاد بر خانواده، تأثیر رسانه های جدید بر خانواده و تأثیر برنامه های توسعه بر خانواده). همچنین آینده نگری آسیب های نهاد خانواده در ایران (مانند شکاف نسلی و خانواده؛ اشتغال زنان و خانواده؛ برنامه های تنظیم خانواده و تحولات آینده) و... پس شناسایی مشکلات و چالش های خانواده در ایران و مطالعه وضعیت آن آینده، مهم ترین و اساسی ترین اقدام، تدوین، تصویب و اجرای سیاست های تقویت و تحکیم خانواده در ایران مبتنی بر نیازها و بایسته های آینده است.

1-1. بیان مسأله:

خانواده یکی از مهم ترین ارکان جامعه اسلامی و نظام اجتماعی در ایران محسوب می شود که در چند دهه اخیر دستخوش تحولات مختلفی شده است. اسلام برای خانواده قداست و منزلت خاصی قائل شده؛ به نحوی که بنا و نهادی با آن قابل مقایسه نیست. تعبیراتی که در قرآن و روایات درباره خانواده به کار رفته، به خوبی این مدعا را روشن می کند. وقتی که این تکریم از کانون خانواده را در قرآن و احادیث می بینیم و فواید و کارکردهای مختلف آن را می شناسیم، متوجه می شویم که صیانت از خانواده امری بایسته و مقدس و تلاش در جهت تقویت و تحکیم پیوندهای خانوادگی، ستودنی است؛ به گونه ای که اسلام برای آن، پاداشی معادل جهاد در راه خدا قایل شده است.

اما وضعیت کنونی خانواده، از آن نقطه مطلوب خود فاصله گرفته و دچار مشکلات و چالش‌ها و تحولات نگران‌کننده‌ای شده است. این مساله نشانه‌هایی دارد که بیانگر ایجاد یک سری تغییرات جدی در خانواده است. نشانه‌های این دگرگونی‌ها از همسرگزینی تا تشکیل، دوام و نوع فرزندآوری خانواده دیده می‌شود و در نهایت هم به مشکلاتی که با طلاق و جدایی‌ها همراه است، دامن می‌زند. این تحولات، آسیب‌های جدیدی را به همراه دارند که خانواده را در ایران می‌تواند با بحران مواجه سازد. در واقع این تغییرات که به دلیل دگرگونی‌های فرهنگی (بخصوص سبک زندگی)، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و تکنولوژیکی و ... صورت پذیرفته، بر ابعاد مختلف خانواده تأثیر گذاشته و آن را دگرگون کرده است. خانواده در ابعاد ارزشی و کارکردی و ساختاری خود در حال تغییر است و ارتباطات و اطلاعات در آن تضعیف می‌شود. به همین جهت به نظر می‌رسد جایگاه کنونی خانواده نسبت به گذشته متزلزل‌تر و نامطلوب‌تر شده است. بالا رفتن میزان طلاق در جوامع، به‌ویژه در جوامع صنعتی غرب، سبب شده است که این مسأله مورد توجه گروه زیادی از کارشناسان قرار گیرد و حتی در مواردی به عنوان نشانه از میان رفتن خانواده در سال‌های آینده تلقی گرد¹. اکثر هشدارهای موجود درباره خانواده، ناشی از واکنش‌های مردم در برابر شتاب تغییرات نهاد خانواده در دهه اخیر است. در ایران نیز مسأله گاهی به حد بحران نزدیک می‌شود.

طی چند تحقیق علمی که در کشور صورت گرفته، مسأله خانواده و طلاق، جزو ده مسأله اصلی کشور بوده است. بعضی از این تحقیقات عبارت‌اند از:

1. طرح تحقیقاتی «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» (با روش کمی در 28 استان کشور با سوالات بسته در مقیاس لیکرت انجام شده است)². در این تحقیق، مسأله طلاق در ردیف 6 و روابط نامشروع در ردیف 8 مسائل اجتماعی ایران قرار داشت.

2. طرح «دفتر امور آسیب دیدگان اجتماعی سازمان بهزیستی کشور» (با روش کمی در 30 استان از هزار نفر از مطلعان با سوالات بسته و در مقیاس لیکرت و یک سوال باز انجام شده

1. ر.ک: محسنی، منوچهر، مقدمات جامعه‌شناسی، تهران، نشر دوران، 1379.

2. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، طرح سنجش و پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، زمستان 1382

است)'. در این تحقیق مسئله طلاق در ردیف 4 و خانواده های نابسامان در ردیف 5 و فحشا و فرار از منزل در ردیف های 8 و 17 قرار داشت.

3. طرح « مسائل اجتماعی از دیدگاه مردم تهران » (به طریق روش کمی در سطح شهر تهران با سوالات بسته و یک سوال باز انجام شده است)². در این تحقیق ، مسئله ازدواج در ردیف 10 و مشکلات خانوادگی در ردیف 12 قرار داشت.

4. طرح « شناسایی مقولات متفاوت پیرامون مفهوم زرنگی » (یک مفهوم کلی فرهنگی توسط بیوک محمدی انجام شده است)³. در این تحقیق ، طلاق و مسائل خانواده در ردیف 4 و مسائل مربوط به بی بند و باری در ردیف 11 قرار داشت.⁴

بر اساس آمار طی دو دهه اخیر، نرخ رشد ازدواج و طلاق ، وضعیت نگران کننده ای دارد. در پنج سال 1385 تا 1390 آمار طلاق از 94 هزار به 143 هزار رسیده است و این ارقام معنایی جز فروپاشی خانواده هایی که با هزار زحمت و امید شکل گرفته بود، ندارد. نکته حائز اهمیت در افزایش طلاق در بین سال های 91 و 92 است که درصد تغییرات آن 3/4 درصد رشد داشته و آمار نگران کننده ای به شمار می رود. بر این اساس کل طلاق ها در سال 91 به 150324 و در سال 92، به 155 هزار و 369 نفر رسیده که این وضعیت در همراه به طور متوسط تعداد 129 هزار و 47 نفر به ثبت رسیده، در شبانه روز 426 واقعه طلاق، و در هر ساعت 18 نفر از زوجین طلاقشان به ثبت رسیده می شود. با بررسی بیشتر می توان گفت در تمامی 5 سال اخیر تعداد طلاق های ثبت شده هر سال افزایش یافته که این افزایش در سال 88 معادل 17 درصد، سال 89 بیش از 10 درصد و در سال 90 بیش از 7 درصد بوده است.⁵

در سال 1392 تعداد 155369 هزار واقعه طلاق به ثبت رسیده که بر این اساس، نرخ

1 هادی معتمدی ، « دفتر امور آسیب دیدگان اجتماعی سازمان بهزیستی کشور » ، اسفند 1383.

2 گروه پژوهشی آینده ، « مسائل اجتماعی ایران از دیدگاه مردم تهران ، انتشار محدود ، وزارت کشور ، تهران : بهار 1380.

3 بیوک محمدی ، زرنگی : مردم نگاری معنا شناختی از یک واژه کلیدی ، « جامعه سالم ، شماره 29 ، دی 1375 ، صص 80-83.

4 بیوک محمدی ، در آمدی بر روش تحقیق کیفی ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ، تهران ، چ سوم 1393 ، صص 74.

5 خبرگزاری مجلس شورای اسلامی / <http://icana.ir/Fa/News/> 256028

خام حاصل از ثبت طلاق در کشور 2 در هزار به دست آمده است. براساس این آمار، در مجموع ۱۶۳ هزار و ۵۷۲ مورد طلاق در سال ۹۳ در کشور به ثبت رسیده که این رقم نسبت به مدت مشابه سال قبل (۱۳۹۲)، افزایش 5/3 درصدی را نشان می دهد. طبق گزارش سازمان ثبت احوال، ۱۴۹ هزار و ۶۴۷ مورد از این طلاقها در مناطق شهری و ۱۳ هزار و ۹۳۵ مورد نیز در مناطق روستایی به ثبت رسیده است. طبق این آمار، در هر ماه ۱۳ هزار و ۶۳۱ مورد و هر شبانه روز ۴۴۸ مورد طلاق در کشور ثبت شده است. کل طلاق های ثبت شده در سال 1394 در کشور، 163765 مورد ثبت شده که 146714 مورد آن شهری و 17051 مورد آن روستایی بوده است. در در نه ماهه نخست سال 1395 نیز، 135667 واقعه ثبت شده است¹.

منبع: سازمان ثبت و احوال

نمودار شماره 1. آمار طلاق در ایران

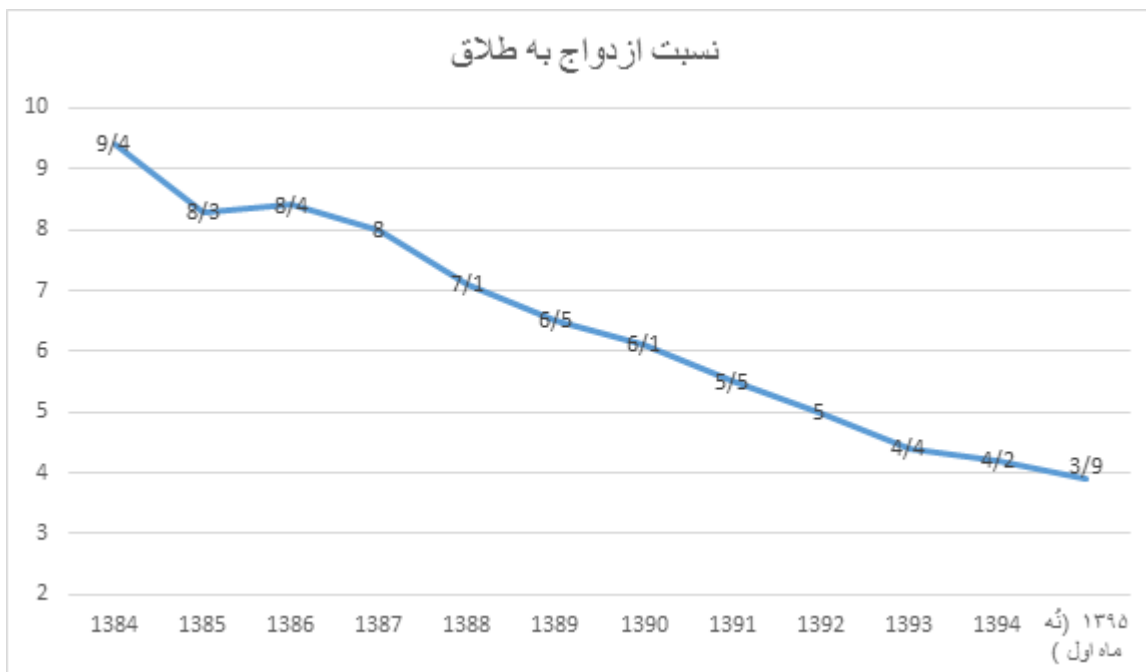
طبق آمارهای موجود، نسبت ازدواج به طلاق از ۶,۱۲ درصد در سال ۹۰ به 4/43 درصد

1 سایت سازمان ثبت احوال کشور

<http://www.sabteahval.ir/Default.aspx?tabid=4773>

در سال ۹۳ رسیده که این آمار از کاهش ۲۷ درصدی نسبت ازدواج به طلاق در چهار سال گذشته حکایت دارد. در سال ۱۳۹۴ نیز نسبت ازدواج به طلاق ۴/۲ می باشد؛ به عبارتی در مقابل هر ۴ ازدواج ثبت شده (۶۸۵۳۵۲) ، یک طلاق به ثبت رسیده است . در نه ماهه سال ۱۳۹۵ هم نسبت ازدواج به طلاق ۳/۹ می باشد . به عبارتی در مقابل هر ۴ ازدواج ثبت شده (۵۳۵۶۷۰) ، یک طلاق به ثبت رسیده است^۱. در واقع به همان اندازه که به دلیل زیاد شدن طلاق ، از تعداد خانواده های ایرانی کاسته می شود ، در فرآیند تشکیل خانواده های جدید نیز اختلال ایجاد می شود. کاهش ازدواج سیر شتابانی چون افزایش طلاق داشته است!

نسبت ازدواج به طلاق

نمودار شماره ۲: آمار نسبت ازدواج به طلاق

با توجه به این تغییرات و تحولات در زمینه خانواده ، باید آن را از جنبه های مختلف بررسی و ارزیابی نمود که مهم ترین و اصلی ترین آن ، مساله تزلزل و تحکیم خانواده است . با بررسی ابعاد مختلف تحکیم خانواده می توانیم مساله تحکیم خانواده را در چهار بعد شناسایی کنیم: ۱. تشکیل خانواده (ازدواج)؛ ۲. تداوم خانواده (روابط همسران با یکدیگر و با خانواده

1 سایت سازمان ثبت احوال کشور <http://www.sabteahval.ir/Default.aspx?tabid=4822>

هایشان)؛ 3. توسعه خانواده (روابط والدین و فرزندان و خویشاوندان)؛ 4. پیرا خانواده (مسائل پیرامونی خانواده). از آنجایی که تمامی ابعاد تحکیم خانواده، گسترده و پرمناخ است، این پژوهش مساله تحکیم خانواده را با توجه به بعد دوم (تداوم آن) پی می گیرد که عوامل زیادی باعث اختلال در روند آن شده است. در رابطه با اختلال در تحکیم خانواده، عوامل متعددی شناسایی شده که می توان به بخشی از آنها اشاره کرد: سستی پیوندهای عاطفی و روحی زن و شوهر؛ جابجایی و تداخل و به هم خوردن نقش های خانوادگی زوجین؛ ضعف زوجین در مهارت های همسر داری؛ کاهش پایداری به آداب و سنن دینی؛ کاهش زشتی طلاق؛ ضعف مدیریت خانواده؛ اعتیاد زن یا شوهر؛ افسردگی و اضطراب در خانواده؛ عدم ارضای نیازهای جنسی و عاطفی زوجین؛ خشونت و همسر آزاری؛ عدم آشنایی کافی زوجین با حقوق و مسوولیت های همدیگر؛ کاهش استانه تحمل زوجین؛ تنوع طلبی در روابط جنسی؛ فشار مضاعف ناشی از کارهای خانه و اشتغال؛ اشتغال بیش از حد مرد و نداشتن فرصت برای خانواده؛ دخالت های بی جای اطرافیان زوجین در زندگی زوجین و...!! این عوامل و علل باید در سیاست گذاری های خانواده مورد توجه قرار گیرد و بدین جهت انجام پژوهشی علمی در راستای ارائه سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده با توجه به همه این عوامل تاثیر گذار و شناسایی روند آتی تحولات خانواده، می تواند کمک شایانی به سیاست گذاری در این زمینه شود!

مهم ترین مساله در اینجا کارایی کم سیاست های مربوط به خانواده یا نبود سیاست های فراگیر و جامع و آینده نگر در زمینه تحکیم خانواده است. با اینکه در قانون اساسی، سند چشم انداز بیست ساله، برنامه پنجم توسعه (و برنامه های پیشین توسعه)، سیاست های تعالی و تحکیم خانواده (مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی)، نقشه مهندسی فرهنگی کشور، قانون حمایت از خانواده، سند چشم انداز 1404 کشور و اخیرا نیز سیاست های کلی خانواده... به مساله خانواده و حتی تحکیم آن توجه شده؛ اما باز هم شاهد ضعف ها و نقص های مختلفی در تصمیم گیری و اجرا و ارزیابی و نیز عدم انسجام و هماهنگی بین این سیاست ها و یا عدم هماهنگی و ارتباط آنها با سایر سیاست های اقتصادی و اجتماعی و... هستیم!! از آنجایی که مطالعات مربوط به خانواده حوزه های مختلفی را در برمی گیرد. (ازدواج، تشکیل خانواده، تعامل های زناشویی، روابط والدین و فرزندان (کودکان)، اختلافات خانوادگی، طلاق و جدایی و...) و هر یک از این حوزه ها ابعاد وسیعی را شامل می شود، و لازم است سیاست ها و خط

مشی‌های مناسبی - بخصوص در حوزه فرهنگ - برای آنها تدوین و اجرا گردد. پس آنچه اهمیت خانواده را در این مقطع زمانی دوچندان می‌کند، توجه ویژه سیاست‌گذاران و عزم مجموعه نظام برای ارائه یک سیاست جامع در خصوص خانواده است. از آنجاکه پیامدهای هرگونه سیاست‌گذاری در زمینه خانواده در طولانی‌مدت آشکار خواهد شد و اثرات آن بسیار ماندگار و برگشت‌ناپذیر می‌باشند، ارائه یک سیاست جامع در این خصوص نیازمند همکاری و مشارکت گسترده نخبگان و حصول یک وفاق ملی درباره شیوه تجربه و فهم تحولات و تغییرات خانواده؛ شناسایی مسائل اجتماعی مربوط با این تغییرات؛ شناسایی گزینه‌های بدیل و رقیب برای حل این مسائل؛ موردتوجه قرار دادن جایگاه زنان، کودکان، جوانان و سالمندان در این سیاست‌ها و در نهایت انتخاب مناسب‌ترین سیاست‌ها برای حل این مسائل است.

نقش و جایگاه دولت اسلامی در تحکیم و تقویت خانواده قابل توجه است. دولت باید با شناخت درست مسیر و چگونگی تحولات و وضعیت خانواده در آینده، بتواند سیاست‌های مناسبی جهت تقویت و تحکیم آن اتخاذ و اجرا کند و تحولات آینده را مدیریت نماید. در این راستا به کمک روش‌ها و ابزار آینده پژوهی، می‌توان دور نمای وضعیت خانواده را در آینده به دست آورد و بر اساس احتمالات و سناریوهای مختلف، سیاست‌های اجرایی مناسبی را تدوین، تصویب و اجرا نمود. بر این اساس آینده پژوهی در تعیین سیاست‌های تحکیم خانواده می‌تواند نقش مهمی ایفا کند و پیش‌بینی‌های صحیح درباره روند تغییرات خانواده، به خط مشی اعتبار بخشد. سیاست‌های تحکیم خانواده باید با آینده نگری، واقعیت‌های زمان و مکان را در نظر بگیرند و از بزرگ دیدن یا نادیده انگاشتن امکانات موجود بر حذر باشند. دسته‌ای از خروجی‌های فرآیند آینده پژوهی، نتایجی هستند که به امر سیاست‌گذاری و اولویت‌بندی کمک می‌کنند و با چشم اندازه‌های راهبردی و تصمیم‌های روزمره مرتبط هستند. این چشم انداز در منابع دینی ما، طراحی و بیان شده و ارزش‌ها و آرمان‌های قرآنی و روایی و مولفه‌ها و شاخصه‌های موجود در آن، الگوی مطلوبی برای سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها - بخصوص در زمینه تحکیم خانواده - باشد. بر این اساس طراحی سیاست‌های تحکیم خانواده در جمهوری اسلامی ایران چنانچه برگرفته از الگوی خانواده مطلوب در دیدگاه اسلام و آینده نگری باشد، می‌تواند بر

---

1 ر.ک: مهدی الوانی، تصمیم‌گیری و تعیین خط مشی دولتی، چهاردهم، سمت: تهران: 1389، صص 15-18

کاستی ها و چالش های فرارو غلبه کرده و نقش مهمی در حفظ کیان خانواده ایفا کند. از این رو این پژوهش، در صدد ارائه سیاست‌های فرهنگی تقویت و تحکیم خانواده در جمهوری اسلامی ایران با توجه به الگوی مطلوب خانواده در اسلام با رویکردی آینده پژوهانه است.

2-1. اهمیت و فایده آن: (ذکر فواید علمی یا کاربردی)

دستیابی به اهداف والای مکتب اسلام و حفظ و حراست دقیق و مستمر از آن، نیازمند توجه جدی در سیاست های کلان ملی به مساله خانواده و پژوهش های علمی برای اجرای بهینه قوانین مربوط به خانواده در اسلام و رساندن آن به جایگاه مطلوب خود است. باید نگاه دینی به خانواده، به صورت سیاست های فرهنگی در جامعه ظهور و بروز داشته باشد و از آنجا که خانواده در جامعه اسلامی جایگاهی خاص و مقامی ویژه دارد، باید حفظ آن در اولویت سیاست پژوهی قرار گیرد تا هر فرد و گروه و نهادی، در تحکیم مبانی ازدواج و خانواده بکوشد. از لحاظ اسناد قانونی نیز اصل دهم قانون اساسی به لزوم توجه همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌ها در جهت پاسداری از قداس و استواری خانواده تاکید جدی دارد. بر پایه این اصل نه تنها در متن اسناد و قوانینی چون برنامه توسعه باید مستقیماً به موضوع خانواده پرداخته شود، بلکه روح حاکم بر برنامه و آثار غیرمستقیم اجرایی شدن قانون برنامه باید در جهت تحکیم بنیان خانواده باشد. در سیاست‌های کلان برنامه‌های توسعه و ابلاغیه مقام معظم رهبری (سال 1395) نیز همواره بر تقویت نهاد خانواده اشاره و تاکید شده است. علیرغم این تاکیدات قانونی، مشاهده وضعیت خانواده در طی سه دهه اخیر، حاکی از مسائل و تهدیدهای گوناگونی در مسئله خانواده بوده است. به نظر می رسد مسائل و آسیب‌های امروز خانواده متأثر از نبود یک چشم انداز روشن در باره خانواده مطلوب و آرمانی و سیاست گذاری‌های نادرست اقتصادی و فرهنگی و نادیده گرفتن مسائل خانواده در برنامه‌های مختلف است. همچنین برنامه‌های موجود بر پایه صورت بندی درستی از نظام مسائل خانواده تدوین نشده است. طبیعی است از این منظر، سیاست‌هایی که تدوین شده، نتواند تغییر مثبتی در اوضاع واقعی جامعه ایجاد کند و ثبات و استحکام خانواده را به ارمغان آورد. اساساً در نوع نگاهی که برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران به خانواده دارند،

اشکالاتی وجود دارد که مهم ترین خلا در این زمینه عدم بهره مندی از آینده پژوهی و استفاده از یافته های آن در زمینه های مختلف بخصوص تحکیم خانواده است.

یکی از مشکلات اساسی در مورد خانواده، نبود یک چشم انداز روشن از خانواده مطلوب و آرمانی در ایران و عدم توجه به الگوی آرمانی دین در این زمینه است و ضرورت دارد با مراجعه به روایات و شناخت مولفه های اصلی خانواده در اسلام، به ارائه چشم انداز خانواده مبادرت نمود. در واقع تحکیم خانواده در ابعاد ملی مستلزم ارائه چشم انداز خانواده مطلوب و توجه به آن در همه تصمیم گیری ها و فعالیت ها و برنامه ها باشد. اسناد بالادستی، سند های چشم انداز و اقدامات ملی نیز به طور معین، باید در جهت تحکیم خانواده باشند؛ نه آنکه مساله تحکیم خانواده به عنوان یک پیوست فرهنگی مطرح باشد و ضمیمه سیاستها و قوانین شود. کشور ما در سه دهه اخیر تحولات چشمگیر خانواده را تجربه کرده که بر تشکیل و تحکیم خانواده تأثیر قابل توجهی داشته و این امر پیامدهای قابل توجهی برای آینده خانواده به دنبال خواهد داشت. سیاست های تحکیم خانواده بایستی با توجه به تحولات و تغییرات خانواده طراح و اجرا شوند. عدم شناخت درست دگرگونی های مختلف خانواده و نگرش تک بعدی به این تحولات موجب ارائه طرح ها و برنامه هایی به صورت ناقص و یا شتابزده می شود که در صورت اجرا نه تنها مفید و مؤثر نخواهند بود بلکه گاه نتیجه عکس می دهد. این امر می طلبد که پژوهش های عمیق تری در زمینه تحکیم خانواده صورت گیرد. بر این اساس ضروری است با به کارگیری روش های آینده پژوهی و تحلیل وضعیت خانواده در آینده و شناسایی عوامل تهدید یا تقویت خانواده، ضمن اولویت گذاری مسائل خانواده، توصیه های سیاستی فرهنگی مناسب جهت تحکیم خانواده ارائه داد و سیاست گذاری فرهنگی کشور را در رفع مشکلات و بهبود وضعیت یاری نمود.

3-1. سابقه تحقیق:

پژوهش های مرتبط با سیاست های تحکیم خانواده با توجه به یافته های آینده پژوهی را می توان در چند دسته خلاصه کرد:

1-3-1. پژوهش های آینده پژوهانه در مورد تحولات خانواده

1-3-1-1. تقی آزاد ارمکی در کتاب «تغییرات، چالش‌ها و آینده خانواده ایرانی»¹ به تحلیل روند دگرگونی ساخت و کارکرد خانواده‌های شهرنشین پرداخته است. در این پژوهش، تلاش شده تا بر بستر مدرنیته، دگرگونی خانواده‌های شهری به ویژه خانواده‌های تهرانی با نگاهی میان رشته‌ای و با سویه غالب انسان شناختی بررسی شده و موضوع رسانه‌ای شدن خانواده و بازنمایی تمامی ابعاد آن در رسانه‌ها شرح داده شود. نگارنده، در این راستا ریشه‌های تاریخی و بستر اجتماعی و معرفتی تبدیل و تحول خانواده را بررسی کرده و چند دگرگونی قابل ملاحظه و ملموس در انگاره‌های جنسیتی و کردارهای خانواده محور ساکنان شهر تهران را تبیین و تغییر در ابعاد گوناگون خانواده و شکل‌های در حال ظهور خانواده در تهران را تحلیل کرده است. نکته بارز این است که شناسایی تحولات آینده خانواده در این تحقیق، مبتنی بر روش‌های آینده پژوهی نبوده و بیشتر بر یافته‌های میدانی و تجزیه و تحلیل خود محقق متکی است.

2-1-3-1. محمد مهدی لبیبی (نویسنده) در کتاب «خانواده در قرن بیست و یکم»²، به نقل نگاه جامعه‌شناسان ایرانی و غربی درباره خانواده پرداخته است. کتاب «خانواده‌ها در قرن بیست و یکم؛ از نگاه جامعه‌شناسان ایرانی و غربی» آخرین اطلاعات را از وضعیت خانواده‌ها در دنیای غرب و شرق می‌دهد به طوریکه مباحث از شرق براساس مقالات نویسنده‌های ایرانی و غربی براساس ترجمه آثارشان است. این نوشتار دو بخش اصلی دارد که بخش نخست دیدگاه جامعه‌شناسان ایرانی نظیر تقی آزاد ارمکی، باقر ساروخانی، خدیجه سفیری، شهلا اعتزازی، شهلا باقری درباره تحولات خانواده و بخش دوم جامعه‌شناسان غربی شامل آنتونی گیدنز، دیوید چیل، ریما والینو واو و ... را شامل می‌شود. وی در این کتاب در صدد آن است که نشان دهد تحولات خانواده دارای سرعت زیادی است به طوریکه کتاب یک دهه پیش کاربردی در جامعه امروز ندارد! اما در کلیت کار، مطالب بسیار پراکنده هستند و نمی‌توان دورنمای دقیقی از خانواده را در این کتاب به دست آورد.

3-1-3-1. مرکز تحقیقات استراتژیک در مجموعه دوجلدی مقالات «آینده پژوهی

1 تقی آزاد ارمکی، تغییرات، چالش‌ها و آینده خانواده ایرانی، اول، انتشارات تپسا، تهران، 1395

2 محمد مهدی لبیبی، خانواده در قرن بیست و یکم، اول، تهران، انتشارات علم، 1393.

مسائل خانواده «مقوله مهم آینده خانواده ایرانی را مورد بحث و بررسی جدی قرار داده است.

در جلد اول این مجموعه به چند مقاله مرتبط با این بحث اشاره می شود:

الف. حسن روحانی در مقاله « خانواده، سرمایه خانواده و چالش های فراروی جامعه ما » با توجه به ریشه شکل گیری مفهوم سرمایه اجتماعی، به بازتعریف آن به گونه ای که بتواند در برگیرنده سرمایه خانواده باشد، می پردازد و سپس از همین منظر، ابعاد سه گانه سازنده آن را معرفی می کند. در ادامه، تهدیدهای سرمایه خانواده از زاویه چالش های فراروی جامعه ایرانی مطرح می گردد و در پایان، راهکارهای ارتقای سرمایه خانواده ارائه می شود.

ب. تقی آزاد ارمکی در مقاله « آینده خانواده ایرانی با کارگزاری نسلی » به بحث در باره آینده خانواده ایرانی با کارگزاری نسلی می پردازد و در راستای این هدف بر آن است تا با اتکا به بینش جامعه شناختی و مطالعات تجربی خود در حوزه خانواده ایرانی و نسل در ایران، اصلی ترین جمعیت گیری های مفهومی و عملی خانواده را از طریق عمل نسلی بازگو نماید. وی همچنین ضمن مروری بر جایگاه نسل و خانواده، به نوع رابطه و پیوند بین نسلی در شرایط اجتماعی و فرهنگی ایران پرداخته و به تحولات و مسیرهایی که خانواده به لحاظ نسلی در آینده دچار خواهد شد اشاره کرده است. در پایان نیز راه های پیشگیری و درمان در این حوزه بیان شده است.

ج. شهلا کاظمی پور در مقاله « باروری و برنامه های تنظیم خانواده و تحولات آینده در ایران » باروری و برنامه های تنظیم خانواده در ایران را مورد بررسی قرار می دهد، در راستای هدف مذکور، ابتدا با مروری بر ادبیات مسئله، دیدگاه ها و نگرش های صاحب نظران در خصوص تغییرات باروری را بیان داشته و روند تحولات باروری و برنامه های تنظیم خانواده در ایران را واکاوی می نماید. نگارنده در ادامه ضمن اشاره به عوامل زمینه ای مؤثر در کاهش باروری در ایران به پیش بینی تحولات آینده باروری در ایران می پردازد.

د. ابراهیم حاجیانی و آذیتا اخلاقی در مقاله ی « پیش بینی و آینده نگری تحولات ساختاری نهاد خانواده در ایران (با تأکید بر نظریه سنت و مدرنیسم) » بر آن هستند که به بررسی تحولات آتی نهاد خانواده در جامعه ایران، به عنوان یکی از مهم ترین نهادهای اجتماعی بپردازند.

---

1 رضا صالحی امیری (زیر نظر)، آینده پژوهی مسائل خانواده (دوجلد)، اول، تهران، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۹.

این هدف، کم و کیف وضعیت عناصر اصلی خانواده و روابط و مناسبات میان آنها، روابط نهاد خانواده با سایر نهادها و شرایط بعضی پدیده‌ها و فرآیندهایی که مستقیماً با نهاد خانواده مرتبط است (ازدواج، سالمندی و ...) را در بر می‌گیرد. در راستای اهداف مذکور ابتدا با مروری بر ادبیات مسئله و تکنیک‌ها و روش‌های آینده نگری، نهاد خانواده را مورد ارزیابی قرار داده و اهمیت خانواده، تنوع و ساختار آن را تبیین می‌نمایند. سپس دگرگونی‌های خانوادگی در جامعه غربی را بررسی کرده و ضمن بیان نظریه زوال خانواده، علل و زمینه‌های تغییر در خانواده معاصر را ارائه می‌دهند. در ادامه مهم‌ترین تغییرات خانواده ایرانی در چهار دهه اخیر را تشریح می‌کنند.

ه. هدف علی جنادله و مریم رهنما در مقاله «خانواده متعارف ایرانی: تحولات نسلی و چالش‌های پیش رو (بر اساس تحلیل ثانویه داده‌های ملی)» گمانه پردازی در خصوص تحولات و چالش‌های احتمالی پیش روی خانواده متعارف ایرانی بر اساس تحلیل ثانویه داده‌های ملی است. نگارندگان در راستای هدف مذکور برای جمع آوری داده‌ها از یک پیمایش ملی که در سال 1384 انجام شده بود استفاده نمودند. گزینه‌های مورد بررسی در این مطالعه اهمیت خانواده و ضرورت ازدواج، الگوی همسرگزینی، پایین بودن نسبی سن ازدواج، ممنوعیت و قبح روابط جنسی خارج از چهارچوب ازدواج... می‌باشد. داده‌های این مطالعه نشان داد که هر چند اکثریت افراد بر ضرورت ازدواج به عنوان مبنای تشکیل خانواده تأکید دارند ولی نسبت قابل توجهی آن را ضروری نمی‌دانند. هم چنین مهم‌ترین تغییر در ابعاد خانواده متعارف تغییر در الگوی همسرگزینی است. به طور کلی با توجه به نتایج و یافته‌ها چند تحول اساسی مرتبط با خانواده در آینده متحمل دانسته شده است. تغییر در الگوی همسرگزینی، تأخیر در ازدواج و تجرد قطعی، ظهور الگوهای جدید روابط بین زن و مرد، شکل‌گیری انواع جدید خانواده و شکاف و تضادهای جنسیتی.

و. سهیلا صادقی فسائی در مقاله «زنان و آینده خانواده» به مقوله فردگرایی و خانواده پرداخته و فردگرایی زنان را بررسی نموده است. در ادامه مبحث فمینیسم و حقوق برابر را تشریح نموده و در نقد ایده برابری فمینیسم عقیده دارد که این برابری حقوق و وظایف طرفین، متأسفانه به تضعیف بیشتر پیوند زناشویی و اغلب کاهش سرمایه گذاری زن و شوهر در مورد آن منتهی شده است.

1-3-1-4. دیوید ماسی در مقاله «آینده ازدواج: آیا ازدواج سنتی رو به زوال است؟»

«مطرح می کند که : نیمی از همه ازدواج ها در آمریکا به طلاق منجر می شوند. خوشبینان بر این باورند که جوانان امروز، بیش از مردم بیست یا سی سال گذشته، ازدواج را جدی می گیرند. آن ها علت این روند را تا اندازه ای خاطرات دردناک نسل گذشته از طلاق والدین خود می دانند. نتایج مطالعه ای در رابطه تأثیر ازدواج بر افراد، حاکی از آن است که افراد مجرد نرخ مرگ و میر بالاتری از هم‌تایان ازدواج کرده خود داشته و افراد ازدواج کرده تقریباً دو برابر مجردها و سه برابر بیوه ها و طلاق گرفته ها احساس خوشبختی می کنند.

1-3-1-5. محبوبه جوکار در مقاله « سیر تحول خانواده ایرانی در گذر تاریخ »^۲ به این می پردازد که : خانواده ایرانی در گذر تاریخ همواره مسیر تحول را طی نموده که این تحول گاه به سوی رشد و کمال و زمانی به سمت انحطاط و سرایشی پیش رفته است. اگرچه خانواده ایرانی بیشتر حرکتی رو به رشد و تعالی داشته، در دهه های اخیر شاهد حضور برخی ضدارزش ها در بخشی از خانواده های امروزی آن می باشیم که متأثر از فرهنگ وارداتی غرب بوده و خانواده را با مشکلات متعددی روبرو نموده است. از این رو، مقاله حاضر قصد دارد با نگاهی به گذشته و مرور بعضی از ارزش های موجود در خانواده های قدیم (مثل ازدواج و برخی آداب و رسوم آن) که ریشه در هویت اسلامی- ایرانی ایرانیان دارد، مروری هر چند مختصر بر چگونگی تغییر ساختار خانواده و نیز برخی ارزش ها و آداب و رسوم نیکوی آن بنماید تا با تعمقی بیشتر برای احیای مجدد آنها در خانواده ایرانی قدم برداشته شود.

1-3-2. پژوهشهای راهبردی درباره خانواده

1-2-3-1. کتاب «اندیشه های راهبردی زن و خانواده»^۳ محصول سومین نشست اندیشه های راهبردی با موضوع «زن و خانواده» است . جلد اول این کتاب در شش محور و 26 مقاله

---

1 ترجمه مریم رفیعی ، حوراء (نشریه علمی فرهنگی و اجتماعی زنان) - دفتر مطالعات و تحقیقات زنان - علمی تخصصی ، شماره پیاپی 9 ؛ دی 1383

2 پژوهش نامه مطالعات اسلامی زنان و خانواده (طهورا سابق) - جامعه المصطفی العالمیه - علمی تخصصی شماره پیاپی :

12 ؛ سال انتشار : 5 ؛ تاریخ انتشار: بهار - 1391

3 دبیرخانه نشست اندیشه های راهبردی ، کتاب اندیشه های راهبردی، زن و خانواده (دوره دو جلدی) ، انتشارات پیام عدالت ، تهران ، 1391

منتشر شده است: محور اول، جایگاه و سهم زنان در پیشرفت همه جانبه کشور است (شامل مقالات: «رشد تحصیلات زنان در ایران به عنوان الگویی از زنان مسلمان»، «زنان در عرصه آموزش عالی»، «تغییر اصول سیاست گذاری در حوزه آموزش زنان»، «جایگاه خانواده و سهم زنان در پیشرفت همه جانبه کشور»، «نقض توسعه همه جانبه در مبانی رفتار زن و طرح تکامل الهی در مبانی خانواده» و «جایگاه نهاد خانواده در سیاست گذاری اجرایی و اداری نظام اسلامی».

جلد دوم این کتاب هم مثل جلد نخست در شش محور سامان یافته که شامل 32 مقاله می شود. محور یازدهم «راه های تقویت بنیه خانواده در ایران» است که شامل مقالات ذیل است: «راهبرد پارادایم سازی اسلامی در حوزه جامعه شناسی خانواده و جنسیت»، «نظام تربیتی زنان با رویکرد مأموریت های جنسیتی بستر احقاق حقوق زنان»، «بازخوانی اصول و مبانی لازم در تحکیم بنیان خانواده با رویکردی بر آموزه های قرآنی»، «آسیب شناسی و تحلیل حقوقی مسأله مطالبه مهریه و راهکارهای بازدارنده»، «تعامل خانواده و دولت»، «لزوم نگرش سیستمی به دین با تأکید بر موضوع زنان و خانواده» و «راهبردهای حقوقی تحکیم خانواده».

با توجه به بررسی های انجام شده توسط پژوهشگران در این تحقیقات، می توان مهم ترین عوامل آسیب نهاد خانواده را تفاوت های ایمانی و مذهبی، فرهنگی و اجتماعی، روان شناختی و تربیتی و نیز اقتصادی زن و مرد دانست. برخی از محققان، به عواملی مانند تأثیر منفی سازمان ها و نهادها بر روی خانواده و همچنین، تأثیر اندیشه کارشناسان و دانش آموختگان غرب به عنوان عوامل آسیب زای خانواده ها اشاره کرده اند. برخی دیگر، ورود مدرنیته به ایران و تبدیل الگوی خانواده گسترده به هسته ای و تضعیف روابط خانوادگی را باعث تغییر و آسیب خانواده ها دانسته اند.

1-2-3-2 محمد رضا زیبایی نژاد در مقاله ای با عنوان «فقه حکومتی و برنامه راهبردی در حوزه زن و خانواده» در در سومین نشست اندیشه های راهبردی¹ به این نکته اساسی پرداخته اند که گرچه پس از انقلاب اسلامی سعی شده است تا سیاست ها، قوانین و برنامه ها منطبق بر اسلام باشند اما در این مسیر توفیق کاملی نصیب نشده است. آیا می توان بخشی از مشکلات موجود را بر دوش نگاه های فقهی موجود دانست؟ نگاه هایی که گاه ناشی از غفلت های عارض شده بر فقیه

در مواجهه با مباحث حکومتی است و گاه ناشی از دانش فقهی به عنوان یک دانش انسانی قابل ارتقا و پویایی است. ادعای ما این است که نگاه فقهی موجود چه در ناحیه «موضوع‌شناسی»، چه در ناحیه «قواعد استنباط» و چه در ناحیه «احراز شرایط تکلیف»، نیازمند اصلاح و ارتقا است. در اینجا سعی بر آن است تا این نگاه آسیب‌شناسانه با تطبیق بر مباحث «زن و خانواده» ارائه شود و پس از آن برخی مختصات فقه حکومتی به عنوان پیش‌نیاز اصلاح مسائل زن و خانواده تبیین شود.

1-2-3-3. مرکز تحقیقات زن و خانواده در کتاب «تحلیلی بر مهم‌ترین مسائل زن و خانواده در ایران»¹ به مسائل اساسی زن و خانواده به خصوص سیاست‌های مرتبط با خانواده پرداخته است. کتاب مشتمل بر 12 بیانیه تحلیلی است که مرکز تحقیقات زن و خانواده از سال 81 تا 92 هر سال به مناسبت فرارسیدن روز زن منتشر کرده است. عناوین این بیانیه‌ها شامل: چالش‌های زنان در جامعه اسلامی - راهکارهای گسترش فرهنگ فاطمی، زنان و کارآمدی خانواده، زنان و بازخوانی آرمان‌های انقلاب اسلامی، بازخوانی هویت زنانه، آسیب‌شناسی نگاه به زن و خانواده، فرهنگ عفاف و حجاب، خانواده و دولت، بازتولید خانواده ایرانی، خانواده و مصرف کالاهای فرهنگی جدید، دلالت‌ها و عوامل موثر بر کنش‌های خانواده ایرانی، گفتمان خانواده و تحولات جمعیتی ایران می‌باشد. این مجموعه متناسب با نیاز جامعه علمی، کارشناسی و مدیریتی کشور و دانش پژوهانی تدوین شده است که مسائل زنان و خانواده را با حساسیت پی‌گیری می‌کنند.

در بیانیه سوم (زنان و بازخوانی آرمان‌های انقلاب اسلامی: 1383) با اشاره به برخی مسائل و مشکلات زنان، به مسائلی چون تأیید فقر و فساد، سوء‌معاشرت با زنان در خانه، بالا رفتن سن ازدواج، کاهش امنیت اجتماعی دختران، ابتذال در پوشش و آرایش، فقدان الگوی اشتغال و مشارکت اجتماعی، نظام تحصیلی نامتناسب، و سنت‌های غلط و جاهلی پرداخته است. براساس این بیانیه نگرش کلی و اهداف کلان نظام اسلامی به زن و خانواده که در قانون اساسی و سخنان امام امت و رهبر معظم انقلاب اسلامی متجلی شده، لزوم اصلاحات بنیادین به منظور حل

---

1 محمدرضا زیبایی‌نژاد، تحلیلی بر مهم‌ترین مسائل زن در ایران (بیانیه‌های علمی مرکز تحقیقات زن و خانواده از سال 81 تا 92)، اول، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، 1393.

مشکلات زنان را ضرورتی اجتناب‌ناپذیر ساخته است.

1-3-2-4. شهلا باقری در مقاله «خانواده و راهبردهای کاربردی: رهنمودی برای دستگاه‌های فرهنگی»^۱ به طرح راهبردهای کاربردی در ارتباط با خانواده و جایگاه آن در سیاست‌های کلان کشور پرداخته است. نگارنده پس از طرح جایگاه خانواده در اسناد قانونی و سیاست‌های کلان نظام اسلامی (قانون اساسی، سند چشم‌انداز، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، سیاست‌های ابلاغی برنامه توسعه چهارم و پنجم و...) به طرح راهبردهای عملیاتی برای دستگاه‌های اجرایی در حوزه خانواده پرداخته است. در این زمینه از مجموع پنج بسته سیاست اجرایی حوزه خانواده، مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام برای برنامه پنجم توسعه کشور، 55 راهبرد کاربردی استخراج شده است. نگارنده اذعان دارد که نگاه نظام‌مند به خانواده در جایگاه برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری این امکان را فراهم می‌سازد که اهداف و وظایف خانواده مورد تجزیه و مناقشه قرار نگیرد.

5-2-3-1. معصومه قاراخانی، در مقاله «شاخص‌های سنجش وضعیت خانواده، مبنایی برای سیاست‌گذاری اجتماعی»^۲ به این مساله می‌پردازد که شناسایی روند دگرگون‌شونده خانواده در ایران نه تنها به شناسایی وضعیت در حال تغییر خانواده کمک می‌کند، بلکه مسائل، نیازها و مشکلات کنونی و آینده را مشخص ساخته و چشم‌انداز روشنی از این وضعیت در اختیار سیاست‌گذاران اجتماعی قرار می‌دهد. وی با کاربرد تکنیک تحلیل اسنادی، رویکردهای نظری درباره خانواده و نیز پژوهش‌های موجود مطالعه شده، ابعاد اصلی دگرگونی خانواده در ایران شناسایی و شاخص‌هایی برای سنجش آن پیشنهاد کرده است.

1-3-3-3. پژوهش‌های مربوط به تحکیم خانواده

1-3-3-1. قاسم ابراهیمی‌پور در مقاله «راهبردهای تحکیم نهاد خانواده مبتنی بر نظریه انسان‌شناختی علامه طباطبایی»^۳، به بررسی مسائلی چون افزایش سن ازدواج، نرخ طلاق و

1 شهلا باقری، نشریه: بانوان شیعه شماره 21، سال: 1388

2 مطالعات جامعه‌شناسی، مقاله 5، دوره 22، شماره 2، زمستان 1394.

3 دوفصلنامه علمی تخصصی مطالعات اسلامی زنان و خانواده، شماره سوم، پاییز و زمستان 1394

خانواده‌های تک سرپرست، کاهش نرخ مولید، تغییر در ساختار و کارکردهای خانواده و ... پرداخته و معتقد است این مسائل خانواده اسلامی-ایرانی را با چالش‌های گوناگونی رو به رو کرده است که در صورت بی‌تدبیری و بی‌توجهی می‌تواند باعث بحران‌های جبران‌ناپذیری شود. وی درصدد آن است تا مبتنی بر مبانی انسان‌شناختی علامه طباطبایی و ترسیم تیپ ایده‌آل‌های سه‌گانه برای خانواده، راهبردهای تحکیم خانواده را تدوین کند.

2-3-3-1. زهرا روحی در مقاله «تحکیم خانواده و راهکارهای تقویت آن»¹ در صدد این است که فقر عاطفی و معنوی انسان‌ها، بر روابط عاطفی اعضای خانواده تأثیر دارد و موجب اضطراب، دلهره، داشتن آرزوهای واهی، حرص و ولع به مسایل مادی و زیرپا گذاشتن ارزش‌های الهی و انسانی شده است. وی پس از بررسی آیاتی که درباره تشکیل خانواده بر پایه مهر و محبت، اعتماد، اطمینان، سکون و آرامش و... بیان شده است، به تبیین عوامل ثبات و دوام خانواده یا سستی پایه‌های آن، راهکارهای تقویت و تحکیم بنیان خانواده بر اساس آموزه‌های قرآن کریم و سیره بزرگان دین نیز پرداخته است.

3-3-3. محمد غلامپور و اسامه سکین عبدالغنی در مقاله «عوامل تحکیم و تقویت نظام خانواده»² به این می‌پردازند که مقصود از تحکیم خانواده، فراگیر بودن اصل اعتدال، حاکمیت اخلاق و حفظ حقوق همه اعضاست. قرآن کریم هدف از برقراری زوجیت و تشکیل خانواده را به سکونت رسیدن اعضا می‌داند بنابراین لازم است که همه رفتارها و تعاملات در راستای تحقق این هدف باشد. تحکیم روابط خانواده به دو دسته عوامل برون خانوادگی و درون خانوادگی بستگی دارد. در بخش عوامل برون خانوادگی این عوامل در سه محدوده «فرهنگ» و «محیط اجتماعی»، و «خانواده‌های طرفین» خلاصه می‌شود. در بخش عوامل درون خانوادگی به «توجه به جایگاه خانواده»، «مسئله سرپرستی خانواده»، «تثبیت نقش‌ها» و «محبت زن و شوهر» اشاره شده است.

4-3-3-1. صالح حسن زاده در مقاله «عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی»³ به

1 دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، شماره: 011 دوره چهارم (طهورا) زمستان 1390

2 فصلنامه مطالعات فقه تربیتی (راه تربیت سابق) - جامعه المصطفی العالمیه - علمی پژوهشی سال 4 پیاپی 9

3 مجله معارف قرآنی، دوره 4، شماره 15، زمستان 1392

این می پردازد که پرداختن به بنای مقدس خانواده و حمایت و هدایت آن به جایگاه واقعی و متعالی خود، همواره سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن موجب دور شدن بشر از حیات حقیقی و سقوط به ورطه هلاکت و ضلالت بوده است. عوامل بسیاری در تحکیم بنیان خانواده و سرزندگی آن مؤثرند که در این مقاله به مهم‌ترین آنها پرداخته شده است؛ از جمله حسن معاشرت در خانواده، نظم و انضباط، وجود روحیه مشورت در خانواده، صبر و پایداری زندگی، روحیه عفو و گذشت، حاکمیت صداقت در فضای خانواده، پرهیز از سوء ظن، آفت حسد، رازداری و وفاداری، مشی با آرامش و بی تکبر، حلم و بردباری، ترس از کیفر الهی، دوری از افراط و تفریط، تواضع، دوری از سختگیری و اسراف و نیز احسان به پدر و مادر، همگی از عوامل تحکیم خانواده‌اند.

5-3-3-1. حمیده محدثی و محمد یوسفی اصل در مقاله « راهکارهای تحکیم بنیان خانواده »¹ به این اشاره کرده اند که : حاصل تحقیقات متعدد و گسترده بیانگر وجود رابطه غیر قابل انکار بین داشتن ایمان دینی خانواده و تقویت سلامتی روحی و روانی، پاکدامنی، پایداری ازدواج، کاهش جرم و اعتیاد می باشد. قوام و دوام هر جامعه وابسته به استحکام خانواده هاست و آگاهی از دستورات تربیتی اسلام و پای بندی به اخلاق حسنه در محیط خانواده مهم ترین قدم در رسیدن به این اهداف مقدس می باشد. مقاله حاضر قدمی کوچک در تبیین رابطه دینداری با رعایت حقوق خانواده و تحکیم مبانی آن می-باشد.

6-3-3-1. اکرم حسینی، در مقاله « تحکیم خانواده در آموزه های قرآنی »² در صدد بیان این نکته است که شرط پویایی و استواری خانواده، وجود روابط صحیح و پایدار میان همسران است. تحصیل معرفت به این گونه روابط، نیازمند آشنایی هر یک از اعضا با وظایف و حقوق خویش است. قرآن کریم به عنوان عالی ترین راهنمای حیات بشر، بهترین هدایتگر در این مسیر است. نویسنده با رجوع به قرآن راه های تحکیم روابط زن و شوهر در خانواده و نیز انگیزه تحکیم روابط در خانواده، عوامل مؤثر بر تحکیم روابط، ساختار خانواده آرمانی و اصول تحکیم خانواده در قرآن را بررسی کرده است.

1 فصلنامه دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره هشتم، شماره چهارم، زمستان 1389.

2 مطالعات راهبردی زنان، زمستان 1383 - شماره 26

7-3-3-1. فرج الله هدایت نیا در مقاله «راهبردهای حقوقی تحکیم خانواده»¹ در صدد شناسایی و ارائه راهبردهای تحکیم خانواده است. به زعم نویسنده مقاله راهبردهای تحکیم خانواده موضوعی بسیار گسترده است و این تحقیق، تنها رویکرد حقوقی دارد. بدیهی است تنها بخشی از مشکلات خانواده جنبه حقوقی دارد و ظرفیت های حقوق در حل مشکلات خانواده را نباید دست کم گرفت. این تحقیق می کوشد اهم مشکلات حقوقی خانواده را شناسایی نموده و برای آن راه حل های من اسب ارائه نماید. بعضی از این راه حل ها ناظر به شکل و شیوه قانون گذاری در کشور است؛ بعضی دیگر به محتوای قوانین موضوعه نظر دارد.

عمده ترین اشکالات مربوط به پژوهش های خانواده - بخصوص تحقیقات یاد شده در این طرح - را می توان در چند بعد برشمرد:

(الف) پرداختن به مسائلی چون راهبردها و راهکارهای تقویت و تحکیم خانواده و کم توجهی به مساله سیاست های تحکیم خانواده (بخصوص سیاست های فرهنگی)

(ب) عدم بهره مندی از روش های مختلف آینده پژوهی (چون سناریو نویسی ، روش چشم انداز ، روش تحلیل لایه ای علت ها و...) در تحلیل وضعیت آینده خانواده در ایران
(پ) نامشخص بودن اثر سیاستگذاری های خانواده و اقدامات لازم برای حفظ و تحکیم خانواده.

(ت) عدم تحلیل جامع وضعیت موجود و پیش بینی مسیره های احتمالی تحولات خانواده در آینده.

(ث) عدم شناخت کافی از مسائل خانواده و تعیین سهم عوامل اجتماعی و فرهنگی مختلف در آنها.

(ج) عدم توجه کافی به چشم انداز خانواده آرمانی در اسلام و محور و الگو قرار دادن آنها در همه برنامه ها..

با همه توجهی که به پدیده خانواده ازدواج، خویشاوندی و آسیب های خانواده می شود، به

---

1 کتاب اندیشه های راهبردی، زن و خانواده (دوره دو جلدی)، دبیرخانه نشست اندیشه های راهبردی، انتشارات پیام عدالت، تهران: 1391

صراحت می توان گفت جای توجه سازمان یافته و همه جانبه به امور مربوط به خانواده ، توجه خاص به سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده و تصمیم گیری و سیاست گذاری درباره خانواده متناسب با یافته های آینده پژوهی خالی است. در این راستا انجام پژوهش مستقل درباره سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده با رویکرد آینده پژوهانه از ضرورت و اهمیت خاصی برخوردار است که پژوهش حاضر عهده دار آن می باشد.

بر این اساس تحقیق حاضر حاوی جنبه های زیر است:

1. نگاه آینده پژوهانه به مساله تحکیم و تزلزل خانواده
2. کاربرد روش های آینده پژوهی در سیاست پژوهی فرهنگی خانواده (روشمند کردن مطالعات آینده پژوهی در مورد خانواده)
3. بررسی اسناد بالادستی و سیاست های تحکیم خانواده و به دست آوردن مضامین فراگیر این اسناد
3. تلفیق و ترکیب آینده پژوهی با سیاست گذاری فرهنگی
4. شناسایی مسائل اساسی خانواده در ایران بر اساس روش های آینده پژوهی
5. اولویت گذاری مسائل اساسی خانواده در ایران برای تدوین سیاست های پیشنهادی (با روش تاپسیس)
6. کمک به برنامه ریزان و سیاست گذاران برای اخذ تصمیمات و سیاست های متناسب با آینده

4-1. اهداف تحقیق :

1. هدف اصلی تحقیق: ارائه سیاست های مطلوب فرهنگی تحکیم خانواده در جمهوری اسلامی ایران در آینده میان مدت است.

2. اهداف فرعی :

الف) تحلیل و بررسی وضعیت فرهنگی خانواده در جمهوری اسلامی ایران در آینده میان مدت ؛

ب) ارایه تصویری آینده پژوهانه از تحولات، تغییرات، آسیب ها، تهدیدها و فرصت های

فراروی آن؛

ج) بررسی خطرات و آسیب‌های احتمالی خانواده؛

د) ارایه هشدارها و اندازهای لازم به سیاست‌گذاران فرهنگی و صاحب‌نظران و اندیشمندان و ایجاد آمادگی‌های لازم جهت برخورد با وضعیت‌های محتمل و ممکن در آینده و رسیدن به الگوی مطلوب و مرجح در زمینه خانواده؛

ه) ارائه الگوی خانواده مطلوب دینی و تبیین جایگاه آن در آینده میان مدت به کمک روش چشم انداز .

5-1. سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق :

سؤال اصلی:

سیاست های مطلوب فرهنگی تحکیم خانواده در ج.ا. ایران در آینده میان مدت چیست؟

سوالات فرعی:

1- مبانی ارزشی و اسناد بالادستی ناظر به تحکیم خانواده در ج.ا. ایران چیست؟

2- روندها و عوامل پیشران و محدود ساز مرتبط با تداوم خانواده در ج.ا. ایران چیست؟

3- وضعیت مطلوب تداوم خانواده در افق آینده میان مدت در ج.ا. ایران چیست؟

6-1. چارچوب نظری تحقیق :

چارچوب منتخب این تحقیق ، بر اساس قسمت ها و مراحل چهارگانه روش چشم انداز تدوین شده که دارای چند مولفه کلیدی (ارزشهای بنیادین ، تحلیل و بررسی محیط ، اهداف متهورانه ، ترسیم آینده مطلوب و جهت گیری های راهبردی و سیاستها) است :

بخش اول: پویای منابع تحکیم خانواده ؛ که از دو بخش تشکیل شده است: الف)

ارزش‌های اساسی منبعث از منابع دینی¹ و ب) ارزشهای اساسی موجود در اسناد بالادستی

بخش دوم: پیمایش محیط (وضعیت آینده) ؛ در این مرحله ، روند تحولات خانواده

---

¹ (core Values)

شناسایی شده و پیشران های اساسی تغییرات آتی خانواده مشخص می گردد .
 بخش سوم: وضعیت مطلوب آینده تصویر شده^۱ ؛ این آینده مطلوب تصویر شده از سه مؤلفه « ارزش های اساسی » ، «اهداف پر مخاطره یا متهورانه » و «توصیف شفاف» تشکیل می شود . توصیف شفاف از جایی است که نظام با اهداف متهورانه، به آن خواهد رسید.
 بخش چهارم : برنامه اقدام^۲؛ جهت گیری ها و سیاست های فرهنگی .

در واقع بر اساس یافته های آینده پژوهی ، مسائل و اولویت های سیاستی مشخص شده و بر اساس چشم انداز مطلوب خانواده ، پیشنهادهای سیاستی ارائه خواهد شد:

روشها	تجزیه و تحلیل داده ها	گرد آوری داده ها	مراحل
اسنادی (کتابخانه تحلیل مضمون	1. مبانی ارزشی خانواده در قران 2. مبانی ارزشی خانواده در حدیث 3. مبانی ارزشی خانواده در کلام امام و رهبری 4. مبانی ارزشی خانواده در اسناد بالادستی کشور (قوانین و سیاست ها)	پویش منابع خانواده (اسناد بالادستی)	بخش اول
تحلیل روند تحلیل پیشران گروه نخبگانی پرسشنامه و پیمایش تحلیل رگرسیون	1. شناسایی روندها و رویدادها 2. پیشران های خانواده	پیمایش محیطی خانواده :	بخش دوم
روش کتابخانه ای تحلیل مضمون	1. اهداف متهورانه خانواده (بی هگ ها) 2. تصویر وضعیت مطلوب تحکیم خانواده (ویژگیها)	تصویر وضعیت مطلوب تحکیم خانواده	بخش سوم
روش فرآیندی سیاستگذاری روش تاپسیس	1. تدوین مسائل اساس تحکیم و تزلزل خانواده 2. اولویت بندی گزینه های دستور گذاری سیاستی 3. تدوین و ارائه سیاست های پیشنهادی	شکل گیری و تدوین سیاست های فرهنگی تحکیم خانواده (بر اساس یافته های آینده پژوهی)	بخش چهارم

¹ (envisioned Future)

² (Action plan)

جدول شماره 1: پارچه تحقیق

- با توجه به مراحل یاد شده مسأله خانواده در ابعاد زیر قابل بررسی و تحلیل است .
- 1 . تشکیل خانواده (ازدواج و همسر گزینی):
  - 2 . تداوم خانواده (روابط همسران با یکدیگر و با خانواده‌هایشان):
  - 3 . توسعه خانواده (روابط والدین و فرزندان و روابط آنها با خویشاوندان).
  - 4 . پیرا خانواده (مسائل پیرامونی خانواده).

به علت گستردگی مسائل خانواده ، در پژوهش حاضر فقط به قسمت دوم (تداوم) خانواده پرداخته خواهد شد. پس از اینکه با برقراری پیوند ازدواج میان زن و شوهر، خانواده تشکیل شد، در تداوم و ادامه مسیر خانواده، مسائل مرتبط با روابط زن و شوهر مطرح می‌گردد. این روابط ممکن است میان هر یک از زوجین و یا میان زوجین با اطرافیان، به‌ویژه خانواده و پدر و مادر طرف دیگری مورد بررسی قرار گیرد. این مراحل برای استفاده در این پژوهش در یک مدل ترکیبی (مدل لیزلی و لیندا بلوم) قابل ارائه است :

	روش آینده پژوهی و سیاستگذاری خانواده	تشکیل خانواده	تداوم خانواده	توسعه خانواده	پیرا خانواده
1.	پوشش منابع خانواده (بر اساس اسناد بالادستی)	-	گزینه منتخب	-	-
2.	پوشش محیطی (روندها و پیشرانها)	-	گزینه منتخب	-	-
3.	چشم انداز مطلوب : آینده تصویر شده	-	گزینه منتخب	-	-
4.	جهت گیری ها : سیاستهای پیشنهادی	-	گزینه منتخب	-	-

جدول شماره 2: مدل منتخب حکیم خانواده

7-1. فرضیه های تحقیق : (هر فرضیه به صورت یک جمله خبری نوشته شود)

از آنجایی که این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است؛ نیازی به فرضیه نمی باشد.

8-1. روش انجام تحقیق :

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش اسنادی و کتابخانه ای است و داده ها و اطلاعات از کتابخانه ها، مرکز اسناد و اطلاعات مکتوب، مجلات علمی و رسانه های دیجیتالی خواهد بود. در گردآوری اطلاعات در آینده پژوهی از الگوها و روشهای مختلفی (روشهای رسانه محور، مصاحبه محور، زمان محور، گمان محور، بازیگر محور، نتیجه محور و سامانه محور) استفاده می شود. الگوی متخذ برای جمع آوری داده ها در این تحقیق، روش های رسانه محور است. در اینجا، اطلاعات از منابع متعددی مانند رسانه های نوشتاری، دیداری و شنیداری گردآوری میشوند. روزنامه ها و مجله ها و رسانه ها الکترونیکی، نقش عمده ای را در این زمینه، دارند. از طریق اینترنت و فضای مجازی نیز به بسیاری از اطلاعات داده ای مراکز علمی و تحقیقاتی، معتبر مراجعه خواهد شد. از طریق جستجو برای یافتن مقاله ها، اخبار و گزارش های مرتبط با موضوع خانواده در رسانه ها و نیز یادداشت برداری از نکات طرح شده در این زمینه در رادیو و تلویزیون و فضای مجازی، تعداد زیادی داده گردآوری خواهد شد. بعد از گردآوری تمام این داده ها، آنها را طبقه بندی کرده و در دسته های مختلف قرار خواهیم داد. همچنین برخی مراکز مطالعاتی و موسسات پژوهشی نیز که کار رصد کردن اخبار و اطلاعات را بر عهده دارند، منبع خوبی برای دریافت اطلاعات لازم هستند. ۱ ماهیت تحقیق نیز کیفی است.

9-1. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات :

این تحقیق از سنخ تحقیقات راهبردی است و بنا دارد سیاست هایی را برای تحکیم خانواده، ارائه نماید. بر این اساس ابتدا به توصیف و تفسیر مسائل مبتلابه خانواده پرداخته و به

---

1 ر.ک : ماندانا، تیشه یار، آینده پژوهی در مطالعات استراتژیک، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی با همکاری معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول (فصل چهارم)، 1391.

شرائط یا روابط موجود، فرآیندهای جاری آثار مشهود یا روندهای در حال گسترش توجه خواهد کرد. در تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش تحلیل روند و برون یابی روند استفاده خواهد شد. این روش مبتنی بر آینده های محتمل و ارائه آینده های بدیل می باشد. برای شناسایی عوامل تاثیرگذار بر روندها، رویدادها، اقدامات و تصاویر- که ممکن است آینده های متمایزی پدید آورند و یا روندهای آتی را شکل دهند- از روش تحلیل پیشران آینده استفاده خواهد شد. با این شیوه، تعامل بین پیشرانها مورد بررسی قرار داده و بدین طریق، پیشرانهای اصلی -که شکل دهنده آینده هستند - تشخیص داده خواهد شد. از این روش به عنوان مبنایی برای تدوین سناریوها، نقشه راه یا چشم انداز استفاده می شود.

در تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده ها (شناسایی روندها و پیشران های خانواده) و تایید یا رد داده های جمع آوری شده از طریق اسنادی، از روش گروه کانونی (فوکوس گروپ) بهره گرفته خواهد شد. این روش باعث می شود در این تحقیق، از تحلیلهای ذهنیت گرایانه نسبت به آینده خانواده فاصله گرفته شود. روش گروه کانونی به نوعی بحث گروهی اطلاق می شود که در صدد کاوش دسته ای از جریان های معین است و موضوع خاصی را بررسی می کند و هدف اصلی آن استفاده صریح از تعامل گروهی برای تولید داده و شناختی است که بدون تعامل گروهی دریافت نمی شود. در این روش در یک گروه محدود، از افراد خواسته خواهد شد تا نظراتشان را نسبت به مساله مورد نظر آزادانه ارائه کرده و به بحث بگذارند. اجرای یک گروه کانونی در سه مرحله انجام می شود:

مرحله اول: مفهوم سازی: در این مرحله هدف از تشکیل گروه و علت اجرای گروه کانونی؛ نوع اطلاعات به لحاظ اهمیت ویژه آنها؛ مرجع درخواست کننده اطلاعات می شود.

مرحله دوم: مصاحبه: تهیه پرسش های مربوطه؛ پرسش های مورد نظر بایستی به صورت دقیق طراحی شوند؛ برای یک جلسه گروه کانونی تعداد 5 تا 6 پرسش کافی است (بایستی تعداد سوالات کمتر از 10 مورد باشد).

مرحله سوم: تجزیه و تحلیل داده ها و تهیه گزارش: در این مرحله داده ها مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می گیرند، برای این منظور پاسخ های داده شده با روش تحلیل محتوا دسته

بندی شده و مورد استفاده قرار می گیرند¹.

در نهایت این یافته ها از طریق پرسشنامه و پیمایش محیطی مورد ارزیابی دقیق تری قرار گرفته و بعد از کدگذاری داده ها ، ورود اطلاعات در نرم افزار SPSS صورت خواهد گرفت و تجزیه و تحلیل اطلاعات از طریق گرفتن فرکونسی انجام و با آزمون رگرسیون ، ارتباط روندها و پیشران ها با تحکیم و تزلزل خانواده در ایران ، مشخص خواهد شد. تجزیه و تحلیل رگرسیون شامل تجزیه و تحلیل داده های درگیر دو متغیر یا بیشتر، برای کشف ماهیت رابطه میان آنها و آنگاه تحقیق برای هدف های پیش بینی است. در واقع تحلیل رگرسیون برای پیش بینی استفاده خواهد شد. در رگرسیون هدف آن است که با استفاده از معادله رگرسیون و به کمک یک نمونه تصادفی و بعضی روش های آماری، رفتار متغیر وابسته را با آگاهی از مقادیر و مشخصات متغیرهای مستقل، پیش بینی کنیم.

رتبه بندی با استفاده از روش تاپسیس

پس از شناسایی مسائل اصلی خانواده و به دست آوردن پیامدهای روندهای موثر بر خانواده ، از روش تاپسیس² برای اولویت بندی این مسائل جهت قرار گرفتن در دستور کار سیاستی استفاده می گردد. روش تاپسیس یکی از تکنیک های مورد استفاده در تصمیم گیری چند معیاره³ است. در این روش تصمیم گیری تعدادی گزینه و تعدادی معیار برای تصمیم گیری وجود دارد که باید با توجه به معیارها، گزینه ها رتبه بندی شوند، و یا اینکه به هر یک از آنها یک نمره کارایی اختصاص داده شود. فلسفه کلی روش تاپسیس این است که با استفاده از گزینه های موجود، دو گزینه فرضی تعریف می شوند. یکی از این گزینه ها مجموعه ای است از بهترین مقادیر مشاهده شده در ماتریس تصمیم گیری. این گزینه را اصطلاحاً ایده آل مثبت (بهترین حالت ممکن) می نامیم. ضمن اینکه یک گزینه فرضی دیگر تعریف می شود که شامل بدترین حالت های ممکن

---

1 ر.ک: گرچن راس من، کاترین مارشال ، روش تحقیق کیفی، مترجمان علی پارسایان و محمد اعرابی، سوم ، تهران ، دفتر پژوهشهای فرهنگی ، 1387؛ فرامرز، رفیع پور، تکنیکهای خاص تحقیق در علوم اجتماعی، چهارم، تهران، شرکت سهامی انتشار ، 1382.

² (TAPSI)

³ (MCDM)

باشد. این گزینه ایده آل منفی نام دارد. معیارها می تواند دارای ماهیت مثبت یا منفی باشند، همچنین واحد اندازه گیری آنها نیز می تواند متفاوت باشد. معیار محاسبه نمرات در روش تاپسیس این است که گزینه ها تا حد امکان به گزینه ایده آل مثبت نزدیک و از گزینه ایده آل منفی دور باشد. بر این اساس یک نمره برای هر گزینه محاسبه می شود و گزینه ها مطابق این نمرات رتبه بندی می شوند. این مدل برای اولین بار در سال 1981، توسط هوانگ و یون ارائه گردید و با اصلاحاتی که بر روی آن انجام شد، به عنوان یکی از بهترین و دقیق ترین روشهای تصمیم گیری چند شاخصه در بین برنامه ریزان می باشد¹.

پایه های نظری این تکنیک بر این رابطه استوار است که ابتدا ایده آل های مثبت (بهترین حالت) و ایده آل های منفی (بدترین حالت) را برای هر یک از شاخص ها به وسیله یک سری تکنیک هایی یافته و سپس فاصله هر گزینه از ایده آل های مثبت و منفی محاسبه می شود. گزینه منتخب گزینه ای است که کمترین فاصله را از ایده آل های مثبت و بیشترین فاصله را از ایده آل های منفی داشته باشد².

---

1 ر.ک: محمد جواد، اصغرپور، تصمیم گیری چند معیاره، چهارم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1385، ص 87؛

عادل، آذر و فرجی، حجت، علم مدیریت فازی، تهران، نشر کتاب مهربان نشر، 1387.

² حسن حکمت نیا، و میر نجف موسوی، کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای، چاپ دوم، انتشارات علم نوین، 1390، ص 362.